Podoby vyjadřování osobních postojů při popularizaci češtiny

Hana DUFKOVÁ | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK

Forms of expressing personal attitudes in popularizing Czech

This article explores the expression of personal attitudes in the popularization of linguistic topics, particularly in Czech. It focuses on how linguists, who also also speakers of the language, communicate their knowledge to the public while inevitably presenting personal stances on language use. By analyzing examples of both professional linguists and non-experts engaged in language popularization, the article demonstrates the difficulty of maintaining a clear boundary between objective linguistic description and subjective evaluation. It shows that popularization often involves choices influenced by personal and professional judgments, particularly in relation to the standardization of language. The article also examines the ways in which non-linguists may prioritize their personal views. Finally, the study discusses how different approaches to evaluating linguistic phenomena are reflected in publicly available materials, illustrating the variability in the expression of both positive and negative attitudes towards the language.

Keywords: evaluation of language, language attitudes, popularization of language, popularization of linguistics

Klíčová slova: hodnocení jazyka, popularizace jazyka, popularizace lingvistiky, postoje k jazyku

Úvodem

Kvalitní vědecká práce se zpravidla zakládá na ověřitelných datech a na objektivních zjištěních a argumentech. Komunikace, resp. popularizace vědy, a tedy i popularizace lingvistiky, je ovšem z principu výběrová a v dobrém slova smyslu zjednodušující. Záleží tak na osobě popularizátora/popularizátorky, které téma a která zjištění vůbec vybere, které způsoby jejich komunikace zvolí,[1] a zda bude jen konstatovat fakta, nebo je doplňovat hodnocením a nějakou podobou doporučení.[2] Komunikovat

[1] Způsobem komunikace tu myslím nejen to, zda jde o přednášku, rozhlasový pořad, psaný text apod., ale zejména rozdíl mezi jednosměrnou a obousměrnou komunikací, jak je popsán v publikaci Science Communication: Úvod do komunikace vědy. Metoda jednosměrné komunikace vědy „už je doplňována obousměrnou komunikací – čilejší interakcí mezi výzkumnou komunitou a různými cílovými skupinami“ (Hubálková et al., 2023, s. 63). Podstatný je také rozdíl mezi offline a online vědeckou komunikací, která „umožňuje okamžitou reakci na aktuální témata, má široký dosah“ (ibid., s. 67).

[2] Daneš (1977) formulaci jazykového doporučení přímo podmiňuje tím, že jazykový prostředek nejprve nějak hodnotíme, viz dále.

vědu veřejnosti je dnes žádané, ne-li nezbytné a tato komunikace probíhá na různých platformách, v různých podobách, porůznu se liší její záměr a předpokládá i různé cílové skupiny. Jedním z klíčů k úspěšné komunikaci vědy se stává příběh,[3] a to včetně jeho osobní roviny, tedy i postojů vědců a vědkyň. Rozlišovat mezi sdělením odborně prověřeného faktu a mezi osobním postojem není v oblasti lingvistiky tak snadné, jako by tomu snad bylo ve vědách přírodních. V předkládaném textu se pokusím popsat a doložit příklady, jak se v popularizaci lingvistických témat projevuje, když je kupříkladu popularizátorka zároveň lingvistkou, předávající veřejnosti odborné poznatky svého vědního oboru, a zároveň sama mluvčí, zaujímající postoje k jazyku. Nekladu si ambici zpracovat studii kvantitativní (ilustrace jednotlivých postupů jsou výběrové),[4] ale předestřít, jak rozdílný osobní postojový vklad lze do popularizace jazykových témat soustředit.

Tento článek nejprve vymezuje postoje k jazyku a jednotlivým jazykovým prostředkům. Následuje popis role hodnocení jazykových prostředků a toho, jak jsou evaluovány lingvisty a popularizátory jazyka. Případová mikroanalýza ukazuje popularizační materiál, v němž autor nelingvista osobní postoje k jazyku nejen nezastírá, ale zakládá na nich celý text knihy. V závěru se text věnuje otázce, jak osobní a odborné postoje ovlivňují hodnocení jazykových prostředků v praxi.

Postoje k jazyku a jazykovým prostředkům

Postoje chápe psycholog Milan Nakonečný široce jako „hodnotící vztahy“ (Nakonečný, 2009), obecně sdílená se jeví definice Nicky Hayes, která postoje chápe jako „pozitivní či negativní hodnocení a reakce jedince vůči nějakému aspektu světa“ (Hayes, 2013, s. 95).[5] Navazující psychologické výklady postojů se rozbíhají, jsou mnohem jemnější a věnují se kognitivnímu, emocionálnímu i konativnímu aspektu postojů. V oblasti komunikace a užívání jazyka zaujímáme postoje rovněž. Pokusím se shrnout jejich podstatu.

---

[3] O prvku „příběhu“ dlouhodobě mluví například vědecká redaktorka Pavla Hubálková, viz např. díl podcastu Technologického centra Praha, publikovaný 14. března 2024, s názvem O komunikaci vědy s Pavlou Hubálkovou; dále zmiňovaná publikace Science Communication: Úvod do komunikace vědy.

[4] Takovou studii by šlo zpracovat jen stěží, protože jednak je vyjadřování postojů velmi variabilní, jednak jsou velmi variabilní popularizační výstupy co do délky, platformy, na níž jsou uveřejněny, sledovaného cíle i očekávaného publika či adresátů. Liší se i motivace k popularizační činnosti, což má nepochybný vliv na formu a zvolený styl příspěvků, viz článek Ondřeje Dufka a Hany Dufkové v tomto čísle Naší řeči, s. 201–224. Lingvisté a lingvistky, nadto pod hlavičkou instituce, v níž působí, mají odlišnou motivaci a možnosti než lidé popularizující s vidinou komerčního úspěchu a finančního zisku.

[5] Postoj ovšem může být podle chápání Saula Kassina (2007, s. 484) i lhostejný, je jím totiž „pozitivní, negativní, smíšená nebo lhostejná reakce na osobu, objekt nebo myšlenku.“

Je třeba předeslat, že v českém jazykovědném prostředí není ukotven jasný rozdíl mezi jazykovým postojem a postojem k jazyku, resp. jazykovému prostředku.[6] Postojům se u nás pozorně věnoval František Daneš. Bere je jako „sklon nějaké osoby nebo skupiny osob či celého společenství dávat přednost jistým cílům a způsobům jednání a chování vůbec (a jiné odmítat); tímto sklonem je určován způsob reagování osob (a jejich skupin) na jednotlivé typy situací – v našem případě situací jazykových“ (Daneš, 1977, s. 5).[7] Alena Polívková (1992, s. 176) uvádí identickou definici, ale doplňuje ji: „Zaujetí postoje bývá spojeno s hodnocením, a to zároveň slouží jako odůvodnění postoje.“ Marián Sloboda rozděluje jazykové postoje na čtyři typy podle objektu, k němuž se postoj váže, a to a) jazyku jako takovému, b) varietě jazyka, c) jazykovému prostředku, d) zacházení s jazykem, kam řadí mimo jiné i kodifikaci, jazykový posun nebo jazykové vzdělávání (Sloboda, 2017). Daneš i Polívková se shodují, že postoje mluvčí zaujímají především, byť nejen, ke spisovnému jazyku. Domnívám se, že to se může týkat všech čtyř skupin vymezených Slobodou, pro veřejnost budou ovšem nejpatrnější postoje k prostředkům spisovné češtiny, a to z hlediska jejich proměn a konkurence s prostředky, které za spisovné pokládány nebývají. Podle Daneše se pak postoje výrazně „projevují ve vztahu k jednotlivým jazykovým jevům a prostředkům (k pravopisu, cizím slovům, slovům jednotlivým, jejich tvarům, tvoření, k syntaktickým vazbám atp.)“ (Daneš, 1977, s. 5). Daneš i Polívková se také shodují v tom, že postoje uživatelů a uživatelek jazyka jsou z hlediska lingvistiky klíčové, přestože soubory postojů k jazyku jsou podle Daneše nesmírně spletité.[8] Polívková upozorňuje, že obecné mínění veřejnosti o jazyce nesmí být podceňováno, protože právě respektování veřejného mínění a postojů veřejnosti může být „předpokladem reálného vlivu lingvistiky na jazykové cítění a na další jazykový vývoj“ (Polívková, 1992, s. 177). Daneš tu ovšem odlišuje postoje laického jazykového společenství od samotné lingvistické práce v oblasti jazykové kultury, k níž se ostatně Daneš i Polívková v úvahách o postojích vztahují nejmarkantněji: „hodnocení prováděné lingvisty vyžaduje pokud možno explicitní, objektivní kritéria, měřítka. Podstata kodifikace záleží přece v objektivním posouzení jazykových dublet, variant, inovací a vývojových tendencí“ (Daneš 1977, s. 9). Daneš se pak dál věnuje tomu, jak se vztah charakteristik jazykového jevu a postojů k těmto jevům propisuje do samotné lingvistické práce, a to evidentně v oblasti jazykové kultury včetně práce kodifikační.

---

6 Podrobnější a kritický přehled konceptů postojů k jazyku a prací, které se této tematiky dotýkají, publikoval Jan Chromý (2009).

7 V jádru obdobně definuje jazykový postoj i Marián Sloboda (2017).

8 K tomu lze vztáhnout výstižnou poznámku o jazykovém mínění z článku Světly Čmejrkové a Františka Daneše (1993, s. 21): „Veřejné jazykové mínění má zřejmě svou vlastní vnitřní energii a své vlastní zákonitosti, reaguje spontánně, nevědecky, neosvíceně, a jak říkají lingvisté, často i s jistým despektem, tradicionalisticky a emocionálně.“

Projevování postojů k jazyku je ovšem běžný jev i na mikroúrovni v soukromí, ostatně minimálně po dobu školské výuky jazykové složky češtiny jsme se všichni s nějakou podobou hodnocení jazyka a jeho prostředků intenzivně setkávali. Sami pak tato hodnocení jakožto mluvčí přebíráme, a k nim navíc zaujímáme postoje vlastní, ať už jde o přijetí daného hodnocení, což je provázáno s lhostejným nebo pozitivním postojem, nebo o postoj negativní. Lingvistika má v kontextu jiných vědních oblastí vcelku zvláštní postavení.[9] Ve veřejném diskurzu jsou postoje k jazyku velmi živé: zřetelné jsou v oblasti reklamy, v oblasti politiky, a v prostoru internetové komunikace dokonce zakládají fenomén označovaný jako grammar nazi. Tamah Sherman a Jaroslav Švelch (2014, s. 319) v práci věnované tomuto fenoménu soudí, že striktní uživatelské hodnocení jazykových prostředků, zejména odchylek, je syceno právě ostrým vymezováním spisovné češtiny, jak ho známe nejen ze školského prostředí: „the shared, negotiated and ideologically influenced idea of correct Standard Czech determines what users note as deviations and how they evaluate them."

Popularizace jazyka jakožto součást a nástavba lingvistické práce

Domnívám se, že se osobní postoje promítají už do samotné odborné lingvistické práce. Tuto komplikovanou rovinu ponechávám nyní stranou. Zaměřím se až na rovinu komunikace vědy. Komunikací vědy zde klasicky chápu aktivní zprostředkovávání odborných poznatků, popularizací pak její konkrétní podobu, aktivitu zaměřenou na veřejnost. Bohemistická lingvistika jakožto vědní obor tradičně produkuje i zdroje, které nebývají vnímány jako popularizační, přestože je využívá veřejnost: mluvnice a slovníky, nově i jazykové korpusy aj. Kontakt bohemistické lingvistiky s uživateli a uživatelkami jazyka je tedy silný bez ohledu na nástavbové zdroje. Popularizace lingvistiky a jazykových témat je jakousi pevnou, mnohdy neoddělitelnou nástavbou odborné práce. Popularizace má jiný účel, odehrává se v jiném prostoru a čase a ve srovnání s odbornou prací je dialogičtější, ideálně až obousměrná (Hubálková et al., 2023, s. 23).

Mluvíme-li jakožto odborníci a odbornice k veřejnosti o nějakém jazykovém prostředku, můžeme pro to používat široký slovní aparát. Může být popisný, referující o frekvenci, citující kodifikační a odborné zdroje, nebo může být zřetelně a přiznaně hodnotící. Hodnocení může mít charakter osobní, protože i lingvist(k)a k jazyku osobní postoje zaujímá, nebo profesní, zakládající se na nějakém poučeném pohledu na jazyk. Tyto přístupy lze jen obtížně oddělovat, i do poučeného pohledu na jazyk

[9] Podobně podle mě přistupujeme k medicíně a zdravotnictví: všichni s nemocemi, kompenzací a léčbou máme osobní, tělesnou zkušenost a všichni se během života setkáváme s autoritami, které v dané oblasti nesou jak objektivní fakta, tak poučené osobní postoje. Stejně jako v oblasti popularizace jazykových témat i v oblasti popularizace témat medicínských může být pro laika obtížné se orientovat.

se promítají osobní postoje k varietám jazyka, k jeho vývoji a užívání. Hodnocení nějakého jazykového jevu pak může být u člověka z oboru ovlivněno odbornými poznatky.[10] Na přímou souvislost mezi popisem a hodnocením jazykových jevů při lingvistické práci upozorňuje František Daneš (1977, s. 8): „[…] většinou potřebujeme zjištěné charakteristiky daného jazykového jevu ještě zhodnotit z nějakého hlediska: máme-li provést nějaké rozhodnutí, doporučení, pak musíme danému jevu připsat jistou hodnotu (kladnou či zápornou v různém stupni). Tedy na základě výroků charakterizačních je třeba dojít k výrokům hodnotícím."

Je potřeba zdůraznit, že v českém prostředí je mnohem běžnější popularizovat jazyk, respektive konkrétní lingvistická zjištění, popis a hodnocení jazykových prostředků, než popularizovat lingvistiku jako takovou. Ta zabírá v oblasti popularizace lingvistických témat jen subtilní prostor.[11] Zprostředkovávání informací o jednotlivých jazykových prostředcích nebo stylech či varietách je ale aktivitou zřetelně viditelnou, v komerční oblasti zcela dominantní.[12] Mnohé popularizační výstupy se jednoduše soustřeďují na konkrétní slovo nebo slovní spojení.

Popularizace jazyka: k otázce autority

Hranice mezi fakty a hodnoceními nemusí být pro laika patrná. Z pozice těch, kteří čtou kupříkladu jazykový koutek o slangu hráčů počítačových her, ostatně není rozhodující, jestli autorka koutku hodnotí výraz *lolko* negativně z pozice odbornice, nebo z pozice samotné uživatelky jazyka. Považují ji za autoritu v dané oblasti a její hodnocení tak vnímají jako hodnocení poučené, nikoli pouze osobní. Takovou

---

[10] Aktuálním příkladem může být širší veřejná debata, probíhající od léta 2024, o výrazu *hoststvo*. Z odborníků se jí dosud zúčastnil například Tomáš Koblížek z Filosofického ústavu AV ČR, Tomáš Kužel z Filosofického ústavu AV ČR, Karel Oliva, bývalý ředitel Ústavu pro jazyk český AV ČR, Jarmil Vepřek, brněnský bohemista popularizující na sociálních sítích pod značkou Běžící češtinář, nebo Petr Šourek, překladatel a publicista. Setkáváme se s argumentem, že *hoststvo* je nelibozvučné, vzniklé uměle a že neodpovídá systému utváření podobných výrazů, a proto není vhodné, resp. dobré. Setkáváme se ale i s opačnou tendencí: Tomáš Koblížek zaujímá osobní postoj ke společenskému fenoménu, s nímž se *hoststvo* pojí, tedy k možnosti a přijatelnosti vyjadřovat se rodově nevyhraněně a vyjadřovat tím respekt k určité skupině lidí, a na základě tohoto širšího osobního postoje staví postoj odborný.

[11] Lingvistickou práci jako takovou tematizují spíš jednotlivé počiny. Významnější na tomto poli je v poslední době publikace Jazyková poradna, dobrý den: O češtině a jejích uživatelích (Dufek – Dvořáková et al., 2022), rozhovory s Anežkou Kuzmičovou (Zkoumá, jak děti čtou, a říká: Nebojte se Poseroutky; Seznam Zprávy 12. listopadu 2022) a Kateřinou Chládkovou (Druhý jazyk malému dítěti neuškodí. Naopak, říká lingvistka. Jak a kdy je nejlepší „nasát" cizí jazyk, Deník N, 12. července 2024) nebo série mediálních vystoupení u příležitosti 30 let existence Ústavu Českého národního korpusu FF UK, vázaná k září 2024.

[12] Atraktivitu hodnocení jednotlivých jazykových prostředků pak dokládají i mnohé jazykové kvízy. I ty se v naprosté většině zakládají na hodnocení, a to hodnocení převzatém a maximálně zjednodušeném, aby mohly odpovědi v kvízu generovat nějaký výsledek na škále ne/úspěšnosti.

autoritu podle mého dlouhodobého sledování recipienti přičítají nejinak lingvistce z akademického prostředí i popularizátorce mimo akademickou obec, ale s vybudovanou značkou a sítí sledujících. Není totiž netypické, že se popularizaci jazyka aktivně věnují lidé, kteří sice mají lingvistické nebo alespoň filologické vzdělání, ale za sebou mívají například pouze učitelskou praxi v oboru, nikoli tu ryze odbornou.[13] Při svých aktivitách zprostředkovávají získané informace,[14] a to často v podobě nekritické a explicitně nepřiznané replikace tvrzení odborných, např. těch v Internetové jazykové příručce nebo slovnících různého typu. Jejich čtenost a sledovanost[15] dokládá, že úspěch popularizačních aktivit zdaleka nespočívá jen v akademické autoritě a institucionálním zakotvení.

Prostředky pro hodnocení jazykových prostředků

Lingvistický hodnoticí aparát jednak vychází z přirozeného dělení postojů na pozitivní, negativní, případně neutrální či lhostejné, jednak je určitým produktem konsenzu části vědecké komunity. Výsledkem jsou většinově přijímané přístupy k hodnocení variet jazyka i jednotlivých jazykových prostředků, tedy včetně příruček s kodifikačním charakterem. Kodifikační zdroje nebo zdroje považované za kodifikační se orientují zejména na jazyk spisovný, tj. jednu z variet češtiny. Už jen to, že se v nich daný prostředek bez bližšího komentáře vyskytne, v sobě skrývá jeho hodnocení. Popis původu nebo funkčního užívání nějakého prostředku může být v těchto zdrojích doplněn i o explicitní binární hodnocení, nejčastěji *spisovné* × *nespisovné*.

---

[13] Taková činnost mívá komerční charakter, zpravidla funguje také jako reklama na činnosti další, placené, např. korektury nebo vzdělávací kurzy. Dominantní postavení minimálně z hlediska sociálních sítí a prodejnosti kurzů a přidružených produktů má například projekt Jazykovědma filoložky, překladatelky a korektorky Markéty Gregorové, Červená propiska korektorek a překladatelek Karly Tchawou Tchuisseu a Sabiny Strakové, značka Běžící češtinář lektora Jarmila Vepřka, absolventa doktorského studia českého jazyka v Brně, nebo projekt Čeština pro všechny, jehož autorkou je bývalá vyučující češtiny Erika Hanáčková.

[14] Tvoření nových poznatků ostatně není náplní popularizace vědy jako takové, naopak jde o výběr dosavadních poznatků, jejich kompilaci, případné obohacení o nové náhledy a zprostředkování toho celého veřejnosti.

[15] Instagramový účet Červená propiska má k 7. říjnu 2024 celkem 105 tisíc sledujících, knihkupectví Luxor označuje knihy tohoto autorského týmu, např. 100 perliček pro (ne)milovníky češtiny (2020) nebo 100 přešlapů pro (ne)milovníky češtiny (2021), jako bestsellery. Markéta Gregorová je spoluautorkou televizního pořadu pojmenovaného podle její obchodní značky Jazykovědma s podtitulem Jazyková fakta do kapsy pro všechny, kteří chtějí vědět, o čem mluví!, vysílaného od roku 2024. Vysokou sledovanost, resp. měřitelný počet spuštění měl i projekt Uzlíky na jazyku Karla Olivy, tvořený mezi roky 2016 a 2021. Sledované byly především díly věnované expresivním výrazům (*prdel*, *zpíčit se*) a díly, jejichž videa ukazovala nahotu nebo erotický podtext (Zapálená lýtka, Kabriolet: Co má auto společného s kozami?, Jak vznikl jeden z nejpopulárnějších českých vulgarismů?), případně díly se společensky citlivými tématy (Slovo cikán není nekorektní: Jeho pravý význam nemůže nikoho urazit).

Popularizace stejně jako školská výuka jazyka, která se stále soustřeďuje na češtinu spisovnou, můžou mít podobu pouhé replikace těchto hodnocení. I takové formáty zpravidla pracují s nějakým hodnocením daného prostředku, a to opozicemi *kodifikované* × *nekodifikované*, *správné* × *nesprávné*/*chybné*,[16] *české* × *nečeské*/*cizí*, případně opozicemi typu *vhodné* × *nevhodné*, *adekvátní* × *neadekvátní*, *neutrální* × *příznakové*, starší *ústrojné* × *neústrojné*, v nichž je zohledněno i funkční hledisko. Podobná škála hodnoticích výrazů může být zároveň vyjádřením osobního postoje, protože dobře ilustrují ono pozitivní a negativní hodnocení, které je podstatou postojů. Michal Škrabal dokonce hodnocení formuluje pomocí výrazů typických pro binární hodnocení estetické nebo podobné kvality: „Že si čeština umí přivlastnit *kurzarbeit* a elegantně ho integrovat do svého lexikálního a gramatického systému, není žádná ‚hrozná příšernost', ale vlastně její opak – totiž hrozná nádhera!" (Lišková – Šemelík et al., 2024, s. 55) Přenášení těchto dichotomických náhledů na jazyk z odborné do uživatelské úrovně potvrzuje i Alena Polívková, bývalá pracovnice oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český AV ČR, když na základě praxe v jazykové poradně vyčleňuje skupinu uživatelů češtiny, „kteří za základní hodnotící kritérium považují ostrý protiklad správnost – nesprávnost či platí – neplatí" (Polívková, 1992, s. 180).

Základním prostředkem pro vyjádření postoje může být vyjadřování se v 1. os. j. č., v případě autorských dvojic nebo týmů pak 1. os. mn. č. Mnohé popularizační texty jsou dosud formulovány obecně, případně v plurálu skromnosti (PMČ, s. 312), podobně jako texty odborné. Autorská 1. os. j. č. se objevuje spíš výjimečně (netvrdím ovšem, že by byla adekvátní ve všech popularizačních počinech), jako příklad uvedu popularizační text Michaely Liškové *Slay nákupy s dospívajícími dcerami* (Lišková – Šemelík et al., 2024, s. 22–23), který má charakter příběhu a autorka v něm píše drobně nejen o vlastních postojích k jazykovým prostředkům, ale obsáhleji i o postojích svých dcer, zástupkyň mladé generace. 1. os. j. č. ovšem zajisté nemusí být zvolena jen pro vyjádření postojů, ale jakožto signalizace autorství textu. Přesuňme se tedy k prostředkům, jimiž postoje k jazyku můžeme vyjadřovat explicitněji.

Jednotlivé jazykové prostředky, jimiž lze v popularizaci vyjadřovat osobní postoje, pozitivní i negativní, pro jednotnost ilustruju zvláště publikací Pravopis pro všechny (2021)[17] Eriky Hanáčkové, autorky projektu Čeština pro všechny, který má

[16] S opozicí *správný* × *nesprávný*/*chybný* stejně jako s některými dalšími se tradičně pracuje i ve zdrojích, které jsou považovány za kodifikační. Jako příklad udejme poznámku k heslu *protežovat* v Internetové jazykové příručce, která je minimálně ve školské výuce jazykové složky češtiny chápána jako závazná: „Poměrně často je nesprávně nahrazováno slovem *protěžovat*." (IJP; cit. 7. 10. 2024)

[17] Publikaci zaměřenou na pravopis, ovšem nikoli výhradně, vybírám vědomě. Ukazuje se, že kupříkladu v oblasti etymologie, tolik oblíbené mezi laickou veřejností, bývá hodnocení věnován jen minimální prostor. Nejsilnější postoje se obvykle pojí s užíváním a funkčností jazykových prostředků od

na síti Facebook 8 200 sledujících (údaj k 7. 10. 2024). K výběru této publikace mě vedlo několik důvodů: má pouze jednu autorku, je tematicky homogenní a zpracovává oblast, u níž jsou k dispozici hodnocení odborná, a dá se tedy sledovat určitá linka mezi převzatými informacemi a vlastním hodnocením. Zmíněnou publikaci doplňuju vybranými příklady z dalších popularizačních publikací.

Sledované jevy pro přehlednost třídím podle způsobů, jimiž se vyjadřují evaluační postoje (Grepl, 2017). Grepl sem řadí a) hodnoticí výrazy v přísudkové nebo adverbiální funkci, které vyjadřují hodnocení svým obsahem, nocionálně nebo s nimiž je spjata expresivní funkce, b) evaluační částice, c) modální slovesa, d) složitější konstrukce. Ke jmenovaným bodům zde připojím ještě tyto: e) transpozici slovesné osoby vyjadřující povšechnost, generalizaci (*píšeme*) a reflexivní pasivum s obdobnou funkcí deagentizace a možným vyjádřením povšechné platnosti (*píše se*, *neříká se*).[18] Deagentizace není přímým vyjádřením osobního postoje k danému prostředku, ale spíš vyjádřením postoje k danému pravidlu či poučce, případně může být jednoduše stylovým prostředkem, typickým pro odborný a populárně naučný styl.

Kategorie b) se mi pro vyjádření postojů jeví v popularizaci jako málo distinktivní. Jistotní částice se objevují vcelku standardně jako v jiných typech textů, nemusejí se ale pojit s postoji, nýbrž s tvrzeními jiného typu.[19] Kategorii d) složitějších konstrukcí ponechám stranou, jejich identifikace a pragmatická interpretace je nad rámec možností tohoto textu. Na pomezí jistotních částic a složitějších konstrukcí, například ve formě vsuvek, balancují i vyjádření typu *myslím*, *domnívám se*, *dalo by se říct* aj.

Nyní uvedu příklady k jednotlivým kategoriím:

a) Erika Hanáčková pravopisné jevy vnímá na škále správné a (užijeme-li opozitum) nesprávné. V úvodu mluví o „správném psaní“, v komentáři ke shodě s hypotakticky vyjádřeným několikanásobným podmětem o dvou možnostech „správného psaní“ (s. 105–106). Ve výkladu podmiňovacího způsobu

zvukové roviny přes gramatiku po konkrétní lexémy. Zpravidla se tyto postoje formují na oné bázi binárního hodnocení.

[18] U reflexivního pasiva, míň pak u transpozice plurálu (*píšeme*) je nejasná hranice mezi konstatováním stavu a mezi hodnocením. Rozhodující je záměr, tedy jestli je formulace pouhým neexaktním popisem reality, nebo má mít funkci apelovou. Transpoziční užití 1. os. pl. hodnotí PMČ (s. 527) mimo jiné jako věty s významem nutnosti, povinnosti, jako příklad uvádí větu *Před ale píšeme čárku*, reflexivní pasivum má pak v těchto kontextech funkci obdobnou.

[19] Vybírám několik příkladů z jazykových koutků Anny Černé pro časopis Živa, které jsou obecně prosty osobních postojů k jazyku: *Tričko jsme přejali nejspíš z francouzštiny* (Co všechno máme vypůjčené?, 3/2023); *Receptury perníků bývaly tajné, značná variantnost panovala především v přidávaném koření – rozhodně nechyběla skořice* (Voňavý jazykový koutek, 6/2022); *Naši pozornost by si jistě zasloužili nejenom všichni nositelé tohoto titulu, ale i další opeřenci* (Když opeřeného obratlovce lapají…, 3/2018).

uvozuje výčet tvarů: „správně to vypadá takto“ (s. 110) a pokračuje: „správně je tvar (my) bychom“ (s. 112). Na konci u cvičení Hledání chyb v textu uvádí např. „Možná jste doteď používali výhradně variantu protěžovat.[20] Ta je ovšem nesprávná“ (s. 197). V závěru autorka hodnotí prospěšnost svého počinu, respektive celkově jazykové popularizace slovy „není zbytečné propagovat krásy naší mateřštiny a usilovat o její správnost“.

b) Autorka v celé publikaci, a to i v úvodu a subtilním závěru, používá výrazy *nejasnost*, *chyták*, *chytáček*, *zádrhel*, *oříšek*, opakovaně používá i slovesa *nastražit*, *číhat*, *zmást* (*nenechte se zmást*), *nachytat se* (u hesla *ocún*: *Běžně jej sice moc nepoužíváme, ale v diktátech a testech už se na něm pár žáků nachytalo* (s. 173)), objevují se spojení *pořádný chyták*, *čeština je záludná*. Češtinu autorka opisuje výrazem *mateřština*, který je v žánru popularizace jazyka obvyklý a jednoznačně kladně hodnotící, navíc ho užívá v explicitně pozitivně hodnotícím spojení *krásy mateřštiny*.

c) V úvodním slově publikace najdeme sloveso *mít* ve funkci modálního slovesa: „A protože je úroveň psaného projevu současně i naší vizitkou, měli bychom udělat maximum pro to, aby byly naše písemnosti pravopisně v pořádku.“ Nezřídka se objevují další modální slovesa ve formulacích typu *větu vedlejší musíme oddělit čárkami z obou stran*.

d) Modalita vyjádřená slovesy je v tomto formátu rozhodně častá, modelovým příkladem může být i formulace v instagramovém příspěvku Červené propisky věnovaném slovům *jednak* a *druhak*, v němž je argumentace: *Jednak je příslovce souvztažné ve funkci spojky, musíme tedy zachovat dvojici jednak–jednak* (příspěvek z 28. 5. 2024). Autorky vysvětlení implicitně staví na předpokladu jazykového systému, nijak ovšem nekomentují, zda se taková poučka vztahuje ke kodifikaci, srozumitelnosti nebo pouze oné domnělé systémovosti. Taková formulace navíc hraničí s deagentizací a generalizací v typu e).

e) V textu Erika Hanáčková často využívá inkluzivní plurál: *píšeme* (*ve slově je předpona OB- a po ní píšeme jedině JE*; *po P píšeme vždy -Ě-*; *v koncovce příčestí minulého píšeme koncovku -y*; *v 7. pádu č. mn. si musíme pamatovat koncovku -ými*. Celé jazykové společenství zahrnuje pod generalizující *my*, resp. 1. os. pl.: *v češtině nemáme žádné „levo“*; *slovo znést v češtině vůbec nemáme*; *původní význam si dnes už neuvědomujeme, nedá se nijak odůvodnit*. Souvisejícím prostředkem, jímž lze nepřímo generalizovat, pak je i volný dativ: *proto se nám tu vedle sebe sešla dvě z*.

[20] V publikaci se využívá formát přeškrtnutého písma jako hodnocení nesprávnosti.

Případová mikroanalýza: Alarmující příklad popularizace postojů k jazyku

Fascinující ukázkou, jak lze výklad o jazykových jevech doslova podminovat osobními postoji (nejen) k daným jazykovým jevům, je publikace nelingvisty Jaroslava Hořejšího Slova na pranýři s podtitulem Soukromá obrana češtiny (Hořejší, 2017).[21] Vybírám ji jako pozoruhodný příklad popularizačního počinu prodchnutého osobními postoji autora, emotivními hodnoceními a apelem k veřejnosti.

Už v popisku na zadních deskách knihy čteme: „Vadí mi pokleslost toho, jak mluvíme, protože s tím souvisí i pokleslost našeho myšlení a jednání a naše odolnost vůči ostatním nešvarům." V úvodu pak autor upozorňuje, že přestože není jazykovědec, nebrání mu to „hájit češtinu v pozice neodborníka" (s. 13), a to jak píše o pár řádků dříve, „proti těm, kdo ji mrzačí" (s. 12). Používání jazykových prostředků chápe jednoznačně hodnotově, tvrdí-li, že „některá svá slova špatně volíme, užíváme či nadužíváme, jiná špatně píšeme či vyslovujeme, a konečně další začleňujeme do nevhodných či nesprávných kontextů" (ibid.). Mluvčí, kteří kupříkladu používají nářeční prvky v „oficiálních médiích", kam se podle autora tyto prostředky „prostě nehodí", hodnotí jako směšné, výběr prostředků pak chápe jako úmysl někomu „podlézat, vlichotit se". O slovech, „která tito lidé užívají", dokonce poznamenává, že se kvůli šíření „chovají jako ‚běhny'" (s. 15). V kapitole nazvané Jazyk puberty explicitně negativně hodnotí transgenerační přenos jazykových prostředků: „Horší je, když se […] slovníku pubertální mládeže, této holčičiny a klučičiny, zmocňují muži a ženy značně odrostlí." (s. 54) Zcela tu absentuje autorovo hledisko dorozumění se, funkčnosti komunikace. Užívání jazyka tak prezentuje jako otázku společenského statusu mluvčích, užití konkrétních jazykových prostředků hodnotí binárně jako dobré nebo špatné.

Výkladové kapitoly autor koncipuje velmi heterogenně. Místy jsou strukturovány jako jazykový výklad, např. kapitolka O češtině spisovné a nespisovné, jakož i hovorové[22] – obecné, nářečí a městských mluvách (s. 22–24), většinově mají charakter esejí, respektive jakýchsi společenských glos, v nichž rozvíjí své postoje k mnohému mimojazykovému společenskému dění. Druhou půlku knihy tvoří drobné komentáře jednotlivých vybraných slov a slovních spojení, těch, jež by autor v souladu s názvem knihy poslal na pranýř.[23] Mívají podobu rozličně krátkých komentářů,

[21] Daný název s podtitulem evokuje, že je čeština ohrožena, a proto je třeba ji bránit. Představa ohrožovaného jazyka je celkem tradiční, původci ohrožení pak ale nejsou jen vlivy z okolí, ale i z vnitřku jazykového společenství, tedy různé skupiny uživatelů jazyka.

[22] Hodnocení *hovorové* používá autor nejednotně a vágně.

[23] Značnou část z těchto hesel zabírají neologismy, různé slangové výrazy, frazeologismy a netypicky sem autor řadí i několik výrazů z oblasti lékařství (*adrenalin*, *angína*/*angina pectoris*, *metastáze*, *nadledvinky*, *vedlejší účinky*), v níž se profesně pohybuje. U poslední zmíněné oblasti autor nezřídka přechází i do výkladu obsahového, lékařského. Heslář tedy nepůsobí koherentně nejen co do výběru hesel, ale ani co do jejich zpracování.

většinou nejsou podloženy zdroji[24] a autor v nich zhusta, nikoli však pravidelně, vyjadřuje vlastní postoje k daným prostředkům. Objevují se hodnotící adjektiva, např. *hloupé výrazy* (s. 120); *slyšíme třeba otřesnou větu* (s. 125); *málo jiných slov je tak trapných a otravných* (s. 130); *jedno z nejvíce odpudivých slov* (s. 150). Negativní postoj, nepodložený jakýmikoli daty, bez zohlednění funkčnosti slova v systému, vyjadřuje i ve složitějších celcích: *klišé, jimiž je zaplavován veřejný prostor* (s. 124); *Jaké IQ mají ti, kdo tahle klišé užívají, zůstává otázkou* (s. 140); *něco, nad čím je třeba se otřást* (s. 186); *to se musel někdo zbláznit* (s. 187); *pokud jí navzdory její ošklivosti hodláte užívat i nadále* (s. 194); *slovní bastardi* (s. 196); *je to čirá hrůza* (s. 199); *zaplavily češtinu jako plevel* (s. 200). Svou činnost považuje Jaroslav Hořejší za v principu osvětovou: „Já chci pouze decentně upozornit na to, kde spatřuji chyby, a věřit, že když vám tyto chyby pomohu rozpoznat a identifikovat, sami je pak ze své mluvy dříve či později vyprovodíte." (s. 16)

Podobnou publikaci by odborná veřejnost neměla brát jako úsměvnou odchylku. Měli bychom si uvědomit, že má potenciál deformovat povědomí o jazyce u laiků, kteří ji budou číst. Tři stručné čtenářské recenze, z nichž pouze jedna pochází od uživatelky s odborným vzděláním, na webu Databáze knih[25] napovídají, že dotyční lidé v publikaci opravdu hledali relevantní poučení o češtině (a byli spíše zaskočeni). Laici totiž nemusejí být s to rozeznat, zda je popularizační text o jazyce odborně kvalitní, podložený. Rozhodovat se můžou už jen podle toho, že publikace vůbec vyšla tiskem,[26] nebo podle autority těch, kdo text napsali, ale češtinou se profesně zabývají i lidé, kteří překládají, lidé pracující v médiích nebo nakladatelstvích a samozřejmě i vyučující.[27] Pokud tito lidé nabízejí knihu s atraktivním názvem, nebo dokonce multimediální projekt s propracovanou grafickou stránkou a propagací, můžou se pro uživatele jazyka stát hlavními zprostředkovateli popularizačních informací o jazyce. Publikace Slova na pranýři, projekt Červená propiska nebo publikace Pravopis pro všechny z projektu Čeština pro všechny mají totiž společný rigidní postoj k hodnocení jazykových prostředků, minimální práci s jazykovými daty

[24] Výjimkou je například heslo Sufixy a afixy. U něj autor láká na pohled odborný: „teď, co o něm říkají jazykovědci", výklad ovšem přiznaně čerpá z Wikipedie. Taková praxe může vypovídat o naivitě autora, o nedostatečné orientaci v lingvistickém prostředí, ale rovněž může být alarmujícím dokladem, že je takováto parafráze z Wikipedie bez náležité citace a datace předkládána čtenářstvu jako relevantní zdroj poučení o jazyce.

[25] Dostupné z <https://www.databazeknih.cz/knihy/slova-na-pranyri-366802> (cit. 5. 10. 2024).

[26] Za tento postřeh děkuju recenzentovi tohoto článku.

[27] Toho si dobře všímá i Marie Krčmová: „Na hranici mezi laikem a lingvistou stojí skupiny osob, jejichž vliv na jazykovou kultivovanost textů určité doby je nesporný: učitelé běžných škol a redaktoři nejrůznějších typů. Mají příslušné vzdělání, mohli by tedy být odborníky, současně jsou však nuceni podávat na úrovni hodnocení a ev. úprav jazyka textů jednoznačná řešení. Autoritou, o niž se opírají, aniž by vždy znali a chápali její podstatu, je jim právě kodifikace, přesněji běžné kodifikační materiály." (Krčmová, 2009)

a absenci jakéhokoli empirického výzkumu jazyka. Pokládám za nezbytné, aby lingvisti a lingvistky živě sledovali, odkud a v jaké podobě dnes veřejnost informace a dojmy o jazyce získává, a aby nabízeli alternativní, kvalitní popularizační obsah.

Závěr a výhledy

Postoje k jazyku zaujímáme jako mluvčí i jako lingvisti a lingvistky. Ty první jsou vcelku pochopitelně průběžně formovány profesním studiem jazyka, pořád se od nich ale nelze oprostit a začít vnímat jazyk jen jako předmět odborného zkoumání. Příznačným rysem komerční popularizace pak je to, že se o takové odlišení postojů a hodnocení téměř nepokouší. Vyjádření osobních názorů těchto autorit tak někdo může interpretovat jako podložená a sdílená fakta. Pro vyjádření faktů a názorů se nadto často užívají obdobné jazykové prostředky: binární hodnocení *správný* × *nesprávný*/*chybný*, deagentní *píše se* × *nepíše se*, apelové *pište* × *nepište*. Z pohledu laika, který čte popularizační texty, je odlišení těchto dvou postojů příliš složité a nebylo by ku podivu, kdyby se při vyhledávání a konzumaci popularizačního obsahu řídil jinými faktory: dostupností a atraktivitou grafickou i formulační.

Má-li být popularizační činnost odborně poctivá, nesmí podle mě rezignovat na osobní postoje, ale musí vědomě, nakolik je to možné, signalizovat jejich hranice. Nemůžeme od laické veřejnosti v současné intenzivní době, typické pluralitou zdrojů, rychle se měnícími podněty, čekat, že si bude tvrzení kriticky ověřovat v tradičních zdrojích nebo snad v jazykových korpusech, byť by to jistě bylo pěkné. K zamyšlení je ale zejména to, že určitá významná část komerční popularizace je v mnohém v podstatě konzervativnější než veřejnost lingvistická, a to právě proto, že setrvává v oněch binárních hodnoceních, neřkuli je pouze přebírá ze statických či zastarávajících zdrojů. I proto je podle mě úkolem lingvistické veřejnosti, a to úkolem nesnadným, se v komunikaci vždy angažovat víc, přesunout část úsilí od komunikace jednosměrné k obousměrné, která umožňuje živý dialog, a neostýchat se na základě dobrých dat jasně a korektně vyjadřovat i postoje osobní. Pokud budou i lingvistické autority zřetelně formulovat, že správnost jazykového prostředku je vždy relační (vzhledem ke kodifikaci, očekávané podobě komunikace aj.) a není v jazyce přítomná apriorně, a oproti tomu jde k jazyku přistupovat plastičtěji, kontextově a v dobrém smyslu osobně, může to budovat další potřebné mosty mezi vědou a společností.

LITERATURA

Čmejrková, Světla – Daneš, František (1993): Jazyk malého národa. *Slovo a slovesnost*, 54(1), s. 19–30.

Daneš, František (1977): K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60(1), s. 3–13.

Dufek, Ondřej – Dvořáková, Klára et al. (2022): *Jazyková poradna, dobrý den: O češtině a jejích uživatelích*. Praha: NLN.

Grepl, Miroslav (2017): Evaluační postoj. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Cit. 7. 10. 2024. <https://www.czechency.org/slovnik/EVALUAČNÍ POSTOJ>.
Hayes, Nicky (2013): *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
Hanáčková, Erika (2021): *Pravopis pro všechny*. Praha: Fortuna Libri.
Hořejší, Jaroslav (2017): *Slova na pranýři: Soukromá obrana češtiny*. Praha: Maxdorf.
Hubálková, Pavla – Rychlík, Martin – Vlk, Aleš – Fojt, Otakar (2023): *Science Communication: Úvod do komunikace vědy*. Praha: MatfyzPress.
Chromý, Jan (2009): Postoje k jazyku, technika spojitých masek a čeština. *Naše řeč*, 92(5), s. 252–262.
IJP: *Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2024). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 7. 10. 2024. <http://prirucka.ujc.cas.cz/>.
Kassin, Saul (2007): *Psychologie*. Brno: Computer Press.
Krčmová, Marie (2009): Popularizace jazykovědy jako cesta ke kultivaci vyjadřování. In: Matej Považaj (ed.), *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia: Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 9.–10. septembra 2004 v Bratislave* [online]. Bratislava: Veda, s. 174–182. Cit. 21. 6. 2024. <https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_jazykova_kultura/jazykova_kultura.pdf>.
Lišková, Michaela – Šemelík, Martin (eds.) (2024): *Slova a jejich příběhy: #neologismus, #archaismus*. Praha: Academia.
Nakonečný, Milan (2009): *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
Polívková, Alena (1992): K některým postojům uživatelů k jazyku. *Naše řeč*, 75(4), s. 176–182.
PMČ: Karlík Petr – Nekula, Marek – Rusínová, Zdenka (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny* [1. vydání]. Praha: NLN.
Sherman, Tamah – Švelch, Jaroslav (2014): "Grammar Nazis never sleep": Facebook humor and the management of standard written language. *Language Policy*, 14(4), s. 315–334. <https://doi.org/10.1007/s10993-014-9344-9>.
Sloboda, Marián (2017): Jazykový postoj. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Cit. 7. 10. 2024. <https://www.czechency.org/slovnik/JAZYKOVÝ POSTOJ>.

Hana Dufková
Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
náměstí Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
hana.dufkova@ff.cuni.cz

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*, která umožňuje používání, šíření a reprodukci článku za podmínky, že původní článek bude řádně citován. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.cs.

This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The license terms are available here: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.